

چه کسی باید رفتار علوی داشته باشد؟ در درجه اول، من و شما؛ چون ما رفتار علوی را در دوران حاکمیت آن حضرت مورد توجه قرار دادیم، نه در داخل خانه یا در مزرعه که چاه می‌کند، پس ما مخاطبان اصلی هستیم؛ مسئولیت‌های ما هم سنگین است. مسئولیت بنده که روشن است چقدر سنگین است؛ مسئولیت شما آقایان وزرا و معاونان رئیس جمهور هم بسیار سنگین است. اعتقاد من این است که بخش‌های اقتصادی ما اگر می‌خواهند مردم متدین شوند، معاش مردم را تأمین کنند؛ چون «من لامعاش له لامعاده». اگر بخش‌های اقتصادی دولت، معاش مردم را تأمین کر دند، مردم متدین خواهند شد اما از این گذشته، مسئله استقرار معنویت و جلوگیری از مظاهر فساد یا شیوع فساد یا شیوع بی‌دینی و بخصوص تظاهر به این معنا، جزو کارهای واجب است. خدای متعال در قرآن می‌فرماید: «و

مبارزه با فساد، از مظاهر رفتار علوی در حکومت‌داری است

اذا اردنا أن نهلك قرية أمرنا مترفيها ففسقوا فيها»؛ وقتی می‌خواهیم جامعه‌ای را نابود کنیم- ساز و کار و طبیعتش در سَنَت الهی این است- مترفین و پولدارهای شان فسق می‌کنند؛ «فحق علينا القول فدفثرناها تدميراً»؛ بعد عذاب الهی بر اینها نازل می‌شود. لازمه فسق آنها، ورود عذاب الهی است؛ برو برگرد هم ندارد؛ یعنی این ساز و کار روی همه جوامع اثر می‌کند؛ منتها تفاوت می‌کند به این‌که آن جامعه از لحاظ عناصر نگاه‌دارنده در چه حدی باشد. جامعه‌ای هست که این عنصر نابودکننده و مضمحل‌کننده را دارد اما در مقابل، عناصر حفظ‌کننده هم دارد- علم زیادی دارد، ثروت زیادی دارد، سیاستمداران عاقلی دارد، موقعیت خوب جغرافیایی یا تاریخی دارد- این موجب می‌شود که آن عنصر نابودکننده، نه این‌که اثر نکند؛ دیرتر اثر کند. شما اگر امروز نگاه کنید، می‌بینید

آیدمیران اقتصادی امیرالمؤمنین (ع) فسادزده بودند؟

آیدمیران اقتصادی امیرالمؤمنین (ع) فسادزده بودند؟

حکومت علوی، الگویی موفق در صیانت از کارگزاران اقتصادی

■ **محمدحسن صادق پور**
الگومحوری در تحقق غایت مطلوب نظام اقتصادی و روش مقابله با ناهنجاری‌های اقتصادی از موضوعات مهم و مورد نیاز برای یک حکومت ایدئولوژیک است. گرچه نگرش تفکری حکومت اسلامی به

تجربیات شرقی و غربی در کار بست مدل‌های اقتصادی دگم و متحجر نیست و مسیر بهره‌مندی از درس آموخته‌های سایر ملل را مسدود نکرده است، اما میبانی معرفتی و توشه فکری خود را از منبعی جز آنها در یافت می‌کند. از جمله الگوها و منابعی که تأمل در آن غنیمت و باعث رسیدن به یک مدل حکومت‌داری اسلامی خواهد بود، بررسی وضعیت حکومت‌داری امیرالمؤمنین (ع) است.

■ **۳ راهبرد اساسی اقتصادی در حکمرانی امیرالمؤمنین (ع)**

نگاهی با دقت به آنچه امام علی(ع) در جایگاه رهبر جامعه اسلامی در پایه‌ریزی یک مدل اقتصاد اسلامی در جامعه فتنه‌زده پس از پیامبر(ص) و پیش از خود انجام داده است، نشان می‌دهد ایشان به منظور تحقق این مدل، سه راهبرد اصلی را در مدنظر گرفتند. دو نقشی که یک رهبر الهی در جامعه وظیفه دارد.

نخست انتخاب و صیانت از کارگزاران اقتصادی صالح برای حکومت، دوم تبیین مبانی اسلامی اقتصاد کلان (حکومتی) برای این کارگزاران و مردم و رسوم رعایت مشی زیستی یک کارگزار مطلوب اسلامی توسط خود ایشان است. در خصوص تبیین مبانی اقتصادی حکومت

توسط ایشان، توصیه‌های اقتصادی امام علی(ع) خطاب به مردم و کارگزاران آن‌قدر فراوانی دارد که آن را می‌توان در بسیاری از خطبه‌های شیوای حضرت میان مردم، یا مکاتبات ایشان با کارگزاران شناسایی کرد و حتی مانیفستی از چشم‌انداز اقتصادی مطلوب حکومت اقتصادی از دیدگاه ایشان استخراج کرد که فرصتی مجزا برای بحث می‌طابد. همچنین در خصوص رعایت سادگی‌یستی و پرهیز از هرگونه شبهه فساد اقتصادی در خویشن و اطرافیان نزدیک، حد مراعات ایشان به عنوان الگویی بی‌نظیر انچنان شهره است که ایشان خود، رسیدن به این حد از مراعات و پرهیز را برای دیگران دشوار می‌دانستند: «هر مأمومی را امامی است که به او اقتدا می‌کند، و از علمش بهره می‌گیرد. امام شما از تمام دنیایش به دو جامه کهنه، و از خوراکش به دو قرص نان نفاعت نموده. مشخص است شما قدرت تن دادن به چنین روشی را ندارید ولی دست‌کم مرا با پارسایی و تلاش خود، و عفت و درستی یاری کنید». ایشان حتی در برخورد با نزدیکان خود که کمترین مطالباتی داشتند که موجب تعرض به بیت‌المال می‌شد، چنان برخورد

اندیشه

که جامعه‌ها یک‌ما به خاطر همین «ففسقوا فیها» و بسیاری عوامل دیگر، رو به اضمحلال است اما بعضی از جوامع هستند که امکانات نگاه‌دارنده را ندارند- نه علم را دارند، نه ثروت را دارند، نه سیاستمداران مجرب و پخته‌ای دارند- این امکان ویران‌کننده را هم دارند؛ اینها اگر در این گنداب و لجنزار وارد شوند، زود از بین خواهند رفت. از بین رفتنشان هم به این معنا نیست که چند میلیون آدم ناگهان می‌میرند؛ معنایش این است که این ملت با هویت ملی‌اش نابود می‌شود؛ ضعیف می‌شود، توسری خور می‌شود، مورد بی‌اعتنایی دنیا قرار می‌گیرد و دچار ابتلالات و فلاکت‌های فراوانی می‌شود. بنابراین مسئله معنویت بسیار مهم است.

بیانات رهبری در دیدار رئیس جمهوری و اعضای هیئت دولت ۸۰/۶/۵

حتی در حد حضور یک کارگزار حکومتی در مهمانی اشراف را نیز به ایشان گزارش می‌کرد. کاربرد متواتر عبارات «بلغنی» (به من اخباری رسیده است) یا «فان عینی کتب‌الی» (عیون من برآیم نوشته‌اند) خطاب به کارگزاران حکومتی در احادیث موجود از ناحیه حضرات، مؤید این شیوه نظرات است.

ب) ارشاد مستمر کارگزاران

یکی دیگر از ابزارهای حکومتی که امیرالمؤمنین(ع) برای پیشگیری از وقوع جرم به کار می‌بستند، ارشاد مستمر مسئولان حکومت بود.

موضوعاتی مانند به کارگیری روش صحیح در مصرف بیت‌المال، دقت در تصرف بیت‌المال، حفظ امانت، ارسال امسال مسازاد بیت‌المال به خزانه حکومت، قناعت در برداشت از بیت‌المال، رعایت عدالت در اخذ خراج و مالیات و نیز عدالت توزیع در تقسیم درآمدها میان مردم و پرهیز از روحیه اشرافی‌گری و مجالست با اشراف از جمله موضوعات ارشادی است که حضرت در مکاتبه با کارگزاران آنها را مورد تذکر قرار می‌دادند.

این موضوع باعث می‌شد رفتار کارگزاران مطابق خواست حضرت تنظیم شود و از عملکردهای ناهنجار اقتصادی که با استانداردهای دینی امیرالمؤمنین (ع) مطابقت ندارد پرهیز شده و مورد حساسیت مسئولان قرار گیرد.

ب) سیستم تشویق و تنبیه امام(ع)

یکی از ویژگی‌های حکومت امیرالمؤمنین (ع) تشویق کارگزاران وفادار و امین و جریمه یا برخورد با افراد متخلف بود.

در بررسی روایات ۸ نفر از کارگزاران حضرت شامل حمله بن جوبه، جعفر بن عبدالله اشجعی، سعیدبن مسعود ثقفی، ضببعه بن زهیر اسدی، جلاس بن عمیر، ماهویه، مسیب بن نجبه و عبدالرحمن بن محمد به دلیل حسن عملکرد و دقت در امور مالی و اقتصادی توسط حضرت مورد تشویق و تحسین قرار گرفته‌اند.

همچنین برخورد‌های جدی حضرت با تخلفات نیز بر کسی پوشیده نیست که این برخوردها نشانگر سلامت اقتصادی حکومت علوی و به عبارتی سیستماتیک نبودن مفاسد روی داده از سوی قرار گرفته‌اند.

همچنین برخورد‌های جدی حضرت با تخلفات نیز بر کسی پوشیده نیست که این برخوردها نشانگر سلامت اقتصادی حکومت علوی و به عبارتی سیستماتیک نبودن مفاسد روی داده از سوی قرار گرفته‌اند.

برخی حاکمان یا متولیان امور اقتصادی است. مجازات‌های امام متناسب با نوع تخلف یا خطا بود. برخی را فقط بانوشتن نامه توبیخ می‌کرد، برخی را با برکناری و بازپس‌گیری اموال بیت‌المال، بعضی را حبس، برخی را با مجازات‌های بدنی مانند قطع

■ مظاهر مقابله با فساد کارگزاران در حکومت علوی

به منظور شناسایی میزان جرائم اقتصادی کارگزاران حکومتی امام علی (ع) و شیوه برخورد امام با ایشان باید در منابع و احادیثی که ایشان در آن این افراد را مورد اشاره قرار داده‌اند، تحقیق کرد. در یک مورد بررسی آماري به عمل آمده از کارگزاران حکومتی امیرالمؤمنین (ع) می‌توان حدود ۱۰۰ نفر کارگزار را شناسایی کرد که حدود ۶۵ درصد این افراد کارگزاران با مسئولیت‌های سیاسی (مقامات سیاسی، فرماندهان نظامی، عیون ویژه و...)، حدود ۲۵ درصد کارگزاران با مسئولیت صرفاً اقتصادی (مسئولان بیت‌المال، مسئولان خراج و زکات، مسئولان نظارت بازار و...)، و حدود ۱۰ درصد نیز کارگزاران با مسئولیت مشترک اقتصادی و سیاسی بوده‌اند.

بر اساس شواهد و مستندات تاریخی و روایی می‌توان میزان کارگزاران وفادار به حضرت و مرام و مسلک ایشان را حدود ۷۰ درصد دانست. از حدود ۱۰ درصد افراد شواهدی بر عملکردشان در دسترس نیست. حدود ۲۰ درصد کارگزاران حضرت دچار خطاهایی شدند و مورد عتاب حضرت قرار گرفته‌اند که برخی از آنان جبران خطا کرده‌اند به طوری که در نهایت می‌توان برای ۱۰ درصد کارگزاران (۱۳ نفر) اطلاق‌خیانت در امانت نمود. لذا می‌توان بر اساس بررسی تاریخی میزان ارتکاب به خیانت در میان کارگزاران رتبه بالای حکومتی حضرت را مخصوصاً در تناسب با سیستم خلافت پیش از ایشان بسپار یاپین دانست.

■ شیوه‌های امام برای پیشگیری از تخلفات (الف)نظارت بر عملکرد اقتصادی کارگزاران

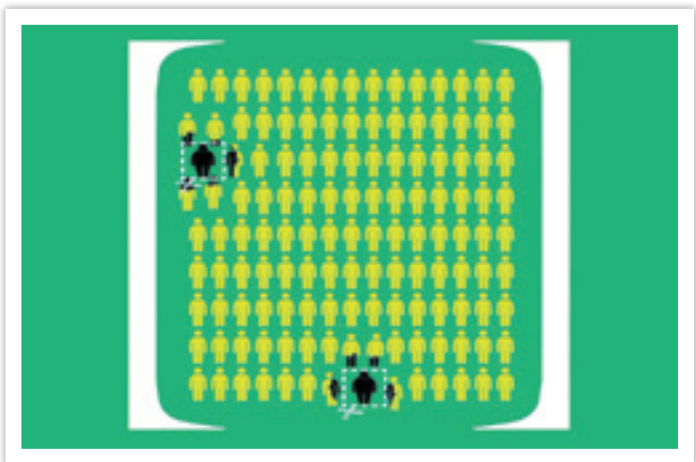
یکی از مهم‌ترین اقدامات حضرت برای پیشگیری از وقوع تخلفات اقتصادی کارگزاران حکومتی نظرات‌های آشکار و پنهان بر عملکرد کارگزاران اقتصادی بوده‌است. ایشان بازرسانی به صورت رسمی برای بررسی عملکرد اقتصادی کارگزاران گسیلمی می‌داشت و گزارش‌های رسمی از ایشان می‌خواست. همچنین در برخی مواقع کارکنان و کارگزاران خود را به حضور می‌طلبید و از ایشان درباره عملکردشان توضیح یا گزارش‌های مکتوب می‌خواست. ایشان البته به این موضوع اکتفا نمی‌کرد و به وسیله جواسیس و عیون خود مراقبتی‌فعال از عملکرد اقتصادی مسئولان داشت. چنانچه در توصیه‌های حکومت‌داری ایشان خطاب به مالک اشتر نیز آمده است: «بر مسئولیت‌های کارگزارات مراقبت کن و عیونی مخفی از افراد راستگو و وفادار به خود بر آنها بگمار زیرا مراقبت نهانی تو در کاره‌ایشان ایشان را به رعایت امانت و مدارا با رعیت وامی‌دارد.»

سیستم نظارت مخفی حضرت دقیق عمل می‌کرد و

بردار و به صاحب آن بپرداز و دوباره او را خوار و سرافکننده و بی‌آبرو به زندان بازگردان، باهایش را در بند بگذار، و تنها برای نماز باز کن و فقط اگر کسی برایش خوراک یا نوشیدنی یا پوشاک یا زیراندازی آورد به او برسان. مگذار ملاقاتی داشته باشد، تا مبادا راه پاسخگویی به محاکمه راه به یاد دهند و به آزاد شدن از زندان امیدوارش سازند. اگر دانستی که کسی چیزی (عذری) به او آموخته است که به مسلمانی زبانی می‌رساند، او را نیز تازبانه بزب و زندانی کن تا توبه کند. شهبازندانیان را به فضای باز بیاور تا تفریح کنند، جز این هر مه! مگر بترسی که بمیرد، در این صورت او را نیز به حیاط زندان بیاور و اگر دیدی هنوز طاقت تازبانه خوردن دارد، پس از ۳۰ روز، ۳۵ تازبانه دیگر- به جز ۳۵ تازبانه نخستین- به او بسزن. و برای من بنویس که درباره بازار (و نظارت بر آن) چه کردی، و پس از این خائن، چه کسی را برگزیدی، در ضمن حقوق این هرمه خائن را نیز قطع کن.»

مصقله بسن هبیره که از ابریدهسکاران کلان به حکومت به حساب می‌آمد و برای فرار از پرداخت بدهی خود مخفی شده بود، دستور به ویران کردن منزل او داد. برخی دیگر نظیر عبدالله بن عباس، سعیدبن عمرو و قدامه بن عجلان را که از وظایف حکومتی خود قصور نموده و حساب‌های حکومتی را شفاف نکرده بودند یا در بیت‌المال دچار قصور و تقصیر شده بودند عزل کرد و این‌ها بخشی از برخوردها و مواجهه‌های حکومتی امام علی (ع) با مفسدان اقتصادی است.

شدت مواجهه با مجرمان توسط حضرت خود یک جنبه کیفی داشت و یک جنبه پیشگیری. ارتکاب جرائم اقتصادی و زیاده‌خواهی از بیت‌المال در حکومت علوی بر خلاف حکومت سابق نه تنها مرسوم و رایج نبود بلکه متخلفان همواره از عقوبات تخلف خود در هراس بودند و می‌دانستند در صورت کشف موضوع حضرت آنان را رها نخواهد کرد. امیرالمؤمنین(ع) به کارگزاران خود نیز همین شیوه را پیشنهاد می‌کرد تا کارگزاران زیردست یک والی نیز از قلمرو حکونتی خود بتوانند صیانت کنند. امام در رهنمودی به مالک اشتر پیشنهاد می‌کند شیوه تشهیر کارگزاران مفسد را به کار بندد تا عبرتی برای سایرین باشد: «کارگزار مجرم را) به مجازات خفت و خواری بکشان، داغ بدنامی و خیانت بر پیشانی‌اش بزب، قلابه ننگ و اتهام را برگردنش بیفکن که تا جهان باقی است همواره نامش به خواری و سرافکندگی برده شود و برای دیگران درس عبرت باشد.»

■ فرجام سخن

حضور معدود افراد خیانتکار در امانت اقتصادی و حکومت علوی، عمدتاً ریشه در گفتمان‌های فرهنگی و اقتصادی جامعه در سال‌های فقدان رسول خدا(ص) و بی‌بهره بودن از هدایات اهل بیت در صحنه رهبری مسلمین داشته‌است، اما به هر حال درصد زیادی از کارگزاران حکومت حضرت را به خود اختصاص نداده‌است. این اندازه نشان‌دهنده موفقیت اسام در انتخاب شایستهگان از افراد امت اسلامی برای به امانت سپردن امور مسلمین به آنهاست. در موضوع بررسی سلامت و خیانت اقتصادی کارگزاران حکومت علوی، نباید فراموش کنیم ایشان در برابر فسادهای سیاسی و اقتصادی از ناحیه زیاده‌خواهان چه مقاومتی از خود نشان دادند. زیاده‌خواهان و زراندوزانی که برای بیت‌المال در حکومت علوی کیسه‌ها دوخته بودند و پس از اتمامی‌زی از حضرت(ع) دو جنگ مهم و خسارت‌بار با تبعات اقتصادی فراوان برای حکومت اسلامی، به ایشان تحمیل کردند. در واقع جمل و صفین را هم باید در کنار اقدامات کلان اقتصادی حکومتی امیرالمؤمنین در راستای اصلاح جامعه در نظر گرفت و این دو جنگ را نیزدهایی با موضوع اقتصادی دانست.

نهایت این که امام(ع) با تمرکز جدی بر صیانت اقتصادی از بیت‌المال که متکی بر اصلاحات درونی کارگزاران و نظارت دقیق بر عملکرد آنها بود در زمینه بی‌بریزی مبنای اقتصاد اسلامی نقشی جدی و حیات‌بخش برای امت اسلام ایفا نمودند که به عنوان یک الگوی مهم برای حکومت اسلامی مطلوب قابل بهره‌گیری است.

■ در بررسی آماري پادداشت فوق از مقاله «شش کارگزاران امام علی(ع) در تأمین امنیت اقتصادی» به نویسندگی مسئول «ویجبهه گل‌مکانی» منتشره در شماره ۳۴ نشریه علمی- پژوهشی مطالعات تاریخ اسلام به عنوان منبع استفاده شده است.

^[1]
^[2]
^[3]
^[4]
^[5]